

משירי רחוב אהבתי

בחר ותרגם מיידיש: בני מר

בחודשים האחרונים עברתי להתגורר ברחוב שאינו קיים עוד. אני ישן אמנם בביתי בתל אביב, אבל עם שחר, "כשרק מאיר באופק", אני עובר את גבול הזמן ומבקר ברחוב סְמוצ'ה בוורשה בין שתי מלחמות העולם. רחוב כזה, הנקרא בפולנית Smocza, קיים בוורשה גם היום, ואפילו ממש באותו התוואי, בשכונת מוראנוב, אבל כולו שיכונים חדשים ואין זכר לאותם ימים. שום בית לא נשאר בו ואף לא אחד מתושביו המקוריים. לכן, עוד לפני שהעיתון דופק בדלת, אני קורא באינטרנט בעיתוני התקופה – "היינט", "מאָמענט", "אונזער עקספרעס" – כדי לדעת מה נשמע בסמוצ'ה שלי. עד כה מצאתי מאות (אם לא אלפי) אזכורים לרחוב בעיתונים ובספרים, בעיקר בידיש, ויחד אני מנסה להרכיב אותו מחדש במלים ולכתוב ביוגרפיה של הרחוב.

סמוצ'ה לא היה בעל שם כמו טלומצקה, ביתו של איגוד הסופרים והמשוררים בוורשה, או קרוכמלנה של בשביס-זינגר ואפילו לא דז'יקה של קדיה מולודובסקי. אדרבה: הוא היה שם נרדף לדלות ולדוחק, למקום משכנם של האנשים הקטנים, די קליינע מענטשלעך המוכרים מכתבי שלום עליכם. אבל בשום מקום אחר איני מרגיש עכשיו בבית כמו ברחוב הזה, שבני טובים אנינים נמנעו ממנו. רק מי שהכיר אותו מקרוב יכול לראות את השפע האנושי בתוך הדלות, ואילו מי שהשתמשו בשמו כמטפורה בלבד, נפלו בפח הסטריאוטיפים. לעומת זאת, מי שחיו ברחוב, זמן מה או ימים רבים, הצליחו לתאר אותו קרוב להווייתו. במבחר התמציתי שלהלן נבחרו כמה מאותם שירים שמצליחים לשרטט דיוקן כלשהו של הרחוב ותושביו. כולם נכתבו על ידי משוררים בני המאה העשרים, שעברו יחד את התמורות הגדולות.

שירו של יוסף רובינשטיין (1905-1978), למשל, מתאר את הבזאר בסמוצ'ה 29, הנפתח מחדש במוצאי שבת. הוא נפתח באזכור שמו של אחד הרחובות השכנים, דז'לנה, ונחתם בשמו של אחד הברים ברחוב:

מְדוֹלָנֶה קוֹל דִּנְדוֹן מְגוֹר נִכְסָף
טֵלִיט בִּשְׁעַת מְנַחֶה אֶת שְׁנֵת שַׁבָּת.
מְנַעוּל יִשָּׁן נִנְעֵר פִּתְאוּם עַל סֵף
תְּנוּת; עֲנֵה לוֹ הַד שֶׁל מוֹט נַחְבֵּט.
שַׁבָּת יִצְאָה. מִכָּל מִפְתָּן נָקִי
יוֹצְאִים לְעוֹד שְׁבוּעָה, לְשֵׁאתוֹ;
פּוֹתָחִים אֶת הַתְּנוּת, אוֹמְרִים – אַף כִּי

נבלע בקול פהוק: שבוע טוב.
 קצב סוּחב בְּשֶׁר-עֵגֶל בְּבִזָּאָר;
 מַעַל נִשְׁמָע בְּקוֹל צְרוּד רַב-אוֹן
 פִּיּוּט שֶׁל יוֹם כְּפוּר בְּגֶרֶמוֹפּוֹן.
 בְּלִבוֹשׁ שַׁבָּת, שֶׁם בַּפֶּנֶה, בַּחוּץ,
 קְבוּצַת פְּרָחֵי הָעֵגְלוֹנִים נִצְבָּה.
 אוֹמְרִים שָׁחַם הַיּוֹם וְשִׁנְחוּץ
 לְבָדֵק אֶת טִיב הָאֶכֶל בַּצָּבָא.
 הֵם מִתְפַּזְּרִים לִפְנֵי אַחַת-עֶשְׂרֵה.
 שַׁבָּת כָּבֵר לֹא נוֹתֶרֶה בְּלִבוֹשָׁם.
 רַק סוּנָה עוֹד פְּתוּחַ כְּנֶרְאָה –
 לְהַמוֹרִים, וַיֵּשׁ גַּם בִּירָה שָׁם.

שירו של משה קנפיהיים (1910-1992) הוא מחווה ליצירתו של איציק מאנגר, ויש בו קריקטורה חביבה ולא מעליבה של משורר רחוב:

אֲנִי הוּא הַנְּסִיךְ שֶׁל סְמוּצָ'ה,
 אָבֵל גְּרִבִּי מְחוֹרְרִים.
 שְׁטֹרוֹת-שִׁירֵי שְׁמוֹרִים בְּכִיס
 כְּדֶרֶךְ כָּל הַמְּשׁוֹרְרִים.
 מִתְאַטְרוֹן שְׁאַלְתִּי לִי
 צִילִינְדֵר רֶם וּפְרָאק מַחְמִיא –
 אֲנִי הוֹלֵךְ בְּמַמְלַכְתִּי –
 הַיּוֹם זֶה יוֹם בְּקוֹר רֶשֶׁמִּי.
 אֲנִי אוֹמֵר שְׁלוֹם לְרוּחַ,
 גַּם לְכָל דָּכָס נִשְׂאָ,
 וְלֹא אֶכְפֵּת לִי שְׁבִיתִי
 צוּעֵק: "תֵּן לָחֶם, פְּרִנְסָה!"
 אֲנִי עוֹבֵר, נָשִׁים אוֹמְרוֹת:
 "נְסִיךְ כָּל סְמוּצָ'ה רִבְתִּי!
 עוֹד לְכָל נְתִין, הוֹשֵׁעַ
 אֶת זֶה וְזֶה – וּמָה אֶתִּי?"
 שָׁרַק יִלְכוּ לַעֲזֹאזֵל,
 אֲנִי חוֹשֵׁב בְּלִבִּי: "דִּי, אֵין!"

צָצִים בִּי כָּבֶר אֶגְלִי זַעֲה
וְאֵין לִי מָה לֹאמֹר לָהֶן.
הַיּוֹם עוֹבֵר. צָבְעוּ אָדָם.
אֲנִי אוֹמֵר: "הֵרִי כְּתוּב
בְּשִׁיר שֶׁל אֵיצִיק מֵאֲנָגֶר כָּבֶר
שֶׁכָּל כּוֹכֵב הוּא גַם זָהוּב".
פְּתָאוּם נִדְלָק שֵׁם כָּל כּוֹכֵב
בְּדֶרֶךְ נֶס. אֶפְקֵד: "כְּסִילִים!
לָכוּ הַבֵּיתָה לְהִבִּיא
סִירִים, שְׁקִים, דְּלִיִּים, כְּלִים".
כָּלֶם רְצִים. חֲכָמָה גְּדוֹלָה.
וְרָק אֲנִי בְּסֻמוֹצ'ה טָס,
לְשֹׂאת תַּפְלָה לְכוֹכְבִּים
וְאֵז חוֹזֵר אֶל הַפְּרָנָס.

שירו של י"ל קוהן (1905-1940), איש הבונד הסוציאליסט, שונה מאוד בטיבו ובמגמותיו, אבל גם הוא מוסיף תווים לדמותו של הרחוב. חלקו מתורגם כאן:

בֵּיתִי מְשַׁלָּה אֵי שֵׁם עַל שְׂפַת הָעִיר,
רְחוֹב חֲלוּל, סְמֻטָּה זּוֹחֶלֶת כְּמוֹ נַחֵשׁ,
יָמִים תְּלוּיִים לָאִים,
בְּלִילָה הַשְׁקֵט הַחִיל נִלְחֵשׁ.
בְּשִׁקֵּט כָּאֵן הַכֹּל כָּלוּ יִשָּׁן,
חוֹלָם עַל שֹׁבֵעַ, עַל חַיִּי שְׂמֻחָה.
פֶּנֶס רְחוֹב זוֹהֵר בְּאוֹר יָרֵק,
שְׂמֻשָּׁה פּוֹעֶרֶת עֵין חֲשׂוּכָה.
(...) שְׂרִיקָת בְּתִי חֲרָשֶׁת כָּבֶר תִּשְׁכִּים
לְקוֹם, שְׂרִיקָה מְכָה כְּקוֹל הַשּׁוֹט.
אוֹחֵז בְּרֶסֶן גּוֹף שָׁמֵן מְאוּד.
הַשְּׂאֵר יוֹצְאִים לְקִרְאָת שְׁעוֹת קִשּׁוֹת.
וְכֶן נוֹסְכִים בְּתוֹךְ גּוֹפִים שְׂדוּפִים
זַעַת-עֵמָל (מִמְקוֹר חַיִּים עוֹלָה).
בְּעֶרֶב הֵם חוֹזְרִים שְׂבוּרִים,
זוֹרְמִים הֵם כְּמוֹ לְכַלּוֹךְ בְּתַעֲלָה.

(...) ובין חומות הומה המות שם,
והוא עצל, עיף, זקן כמצבה,
מוטל בין קיר לקיר ומחלק –
הדחק – כל פסה שלו שוה.
הדחק כמו נדחק לכאן, נדמה,
בידי העיר, שישאר על סף.
כמו גביר, שאם יפתח דלתו לפני
קרוב עני, חלילה, הוא נחשף.

בסוף המבחר הקצר הזה צריך לחזור להתחלה, לשיר שבו שמעתי לראשונה את שם הרחוב: "מיין שוועסטער חיה" (חיה אחותי), שחווה אלברשטיין הלחינה ושרה לימים. זה שירו של בינם הלר (1998-1909), שכתב על סמוצ'ה שוב ושוב, ואולי ראוי להקדים לו שיר נוסף על הרחוב, שאכן נכתב הרבה לפניו:

הו סמוצ'ה של ביתי בשנות ילדות –
אתה עולה בעין, מתרוצץ
ומדלג מנגד, בעדות
נמחית, בגרם מדרגות העץ.
אזיר ואזיר אין טעם לחפש
בתוך חצר סגורה, אז מה? אז בא
בליל קיצי השמש ומטפס
למעלה-מעלה, אל הארבה.
בכל חלון פתוח יש צללים,
שמשות תלויה בו בפרפור.
וילדים על מדרגות גדלים
שקועים בתוך פלאי ספור.
"אז בא שודד פראי צוחק,
מחזיק סבין חדה ביד רמה" –
פתאום שתיקה. רקיע מתרחק
כי שיר הילדים עכשו נשמע.

קירות, גגות בזהר ארגמן
וקול הלמות סנדלר עולה בקול
ושיר נשא למעלה אך לזמן

קָצַר שֶׁתֵּק לָרָגַע, זֶה הַכֹּל.
בְּכָל חֲלוֹן פְּתוּחַ יֵשׁ צִלָּלִים
טְרַטוֹר שֶׁל מְכוֹנֶת תְּפִירָה.
שִׁירֵי עֶמֶל וְדַחַק כָּאֵן עוֹלִים –
עוֹלָה אֵתֶם קוֹלָה שֶׁל נַעֲרָה.
וּכְבֹּר אֶפְשָׁר לְנֶשֶׁם בַּמַּדְרָגוֹת,
כִּי שָׁב לִיעֵר כָּל מִי שֶׁשָּׁדַד.
בְּכָל חֲלוֹן צִלָּלִים, כְּעֵין תּוֹגוֹת,
וְעוֹד מַעֲט הַלֵּילָה בָּא, מִיָּד.

חיה אחרות

צִמּוֹת שְׁחֹרוֹת שְׁחֹרוֹת הָיוּ לַחִיָּה,
הָיוּ לָהּ שְׁתֵּי עֵינַיִם יֶרֶקוֹת.
וְהָיָא הִלְכָה אֵתִי בְּכָל דְּרָכֵי אֶז
בְּסִמּוּצָהּ, בֵּין קוֹמּוֹת חוֹרְקוֹת.
כִּי אֲמָא, כָּבֵד לִפְנֵי עֲלוֹת הַבֶּקֶר,
כְּשֶׁרֶק הָאִיר בְּאַפְקִי, נַעֲלָמָה
לְסַחֵר בְּשׁוּק, לְמַכּוֹר וְלֹא בִיקָר –
כִּמָּה פְּרוּטוֹת שְׁחוּקוֹת בְּשֹׁכֵר יוֹמָה.
וְחִיָּה לְבִדָּה הִיתָה נִשְׁאָרָת
עִם כָּל אַחִיָּה וּמֵאֲכִילָהּ,
שׁוֹמֶרֶת עֲלֵיהֶם וּמְשׁוֹרֶרֶת
שִׁירִים יָפִים בְּשַׁעַת הָאֶפְלָה.
הָיָה לַחִיָּה יֶרֶקֶת הָעֵין,
לַחִיָּה אַחֹתִי, שֶׁעַר שְׁחַר אָרֶךְ.
בֵּת עֶשֶׂר חִיָּה לֹא הִיתָה עֵדִין
וּכְבֹּר גְּדֻלָּה אַחִים לְאִין עֶרֶךְ.
וְהָיָא נִקְתָּה, בְּשִׁלָּה וְגַם הַגִּישָׁה
וְאֵת רֵאשֵׁינוּ הַקְטָנִים טַפָּחָה.
אַבֵּל שֶׁהָיָא עֲצָמָה יִלְדָה הַכַּחֲשִׁישָׁה
וּלְשֹׁחַק אֶתְּנוּ שְׂכָחָה.
אֵת חִיָּה אַחֹתִי וִירוֹק עֵינֶיהָ
שָׁרַף אֶז בְּטִרְבְּלִינְקָה גְּרַמְנִי.

וְאִפְּאֶחֶד, אֶת חַיָּה שְׁאִינְנָה,
כָּבֹד לֹא זֹכֵר בְּאַרְץ – רַק אֲנִי.
לִכֵּן שִׁירִי בְיִידִישׁ – הוּא יִגִּיעַ
מִכָּאן בְּעֵת קֹשֶׁה וּמַחְרִידָה
הַיֵּשֶׁר לַיָּמִין הָאֵל שְׁבִרְקִיעַ,
אֵל חַיָּה, אֵל בְּתוֹ הַיְחִידָה.